

والی رضایی
فاطمه بهرامی

مبانی رده‌شناسی زبان

فارسی

لاتین

تانگوت

چینی

انگلیسی

594

یشتی، شهید شمس‌الدین دانشگاه شهید بهشتی

دکتر فاطمه بهرامی

دانشگاه شهید بهشتی دانشگاه شهید بهشتی

دکتر والی رضایی

دانشگاه شهید بهشتی

۵۹۴

مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی

مبانی رده‌شناسی زبان
دکتر والی رضایی، دکتر فاطمه بهرامی

ویراستار: فروغ کاظمی
حروف‌نگار و صفحه‌آرا: سمیرا دهقان
طراح جلد: آرمان خرمک
ناظر چاپ: صفر ممیزاد
چاپ اول: ۱۳۹۴
شمارگان: ۱۰۰۰
قیمت: ۱۵۰۰۰۰ ریال

کلیه حقوق برای دانشگاه شهید بهشتی محفوظ است.

شماره کنگره:	۱۳۹۴ م ۲ ع ۲۱۲۱ P
شماره دیوبی:	۱۳۹۴ م ۵۷۴ ر ۴۱۰
پدیدآور(ان):	رضایی، والی بهرامی، فاطمه
تنالگان:	۱. دانشگاه شهید بهشتی. مرکز چاپ و انتشارات
عنوان:	مبانی رده‌شناسی زبان
فروست:	انتشارات دانشگاه شهید بهشتی؛ ۵۹۴
موضوع:	۱. رده‌شناسی زبان (زبان‌شناسی). ۲. زبان.
محل نشر:	تهران
ناشر:	دانشگاه شهید بهشتی، مرکز چاپ و انتشارات
سال نشر:	۱۳۹۴
شابک مجموعه:	۹۷۸ ۹۶۴ ۴۵۷ ۳۳۱۶
مشخصات ظاهری:	شانزده، ۳۱۲ص: مصور، جدول

کد ناشر ۱۰۰۱۷۳۴

www.pub.sbu.ac.ir
unipress@mail.sbu.ac.ir

فهرست مطالب

پیشگفتار	سیزده
علائم اختصاری	پانزده

۱. رده‌شناسی زبان و پیشینه آن	۱
۱.۱. مقدمه	۱
۲.۱. رده‌شناسی قرن نوزدهم	۱
۱.۲.۱. برادران شلگل	۳
۲.۲.۱. هومبولت	۴
۳.۲.۱. شلایخر	۵
۳.۱. نیمه نخست قرن بیستم	۵
۴.۱. رده‌شناسی نوین	۱۳
۵.۱. ساختار کتاب	۲۰
۶.۱. خلاصه	۲۱
منابعی برای مطالعه بیشتر	۲۲
۲. روش‌شناسی در رده‌شناسی زبان	۲۳
۱.۲. مقدمه	۲۳
۲.۲. فرض‌های اساسی در رده‌شناسی زبان	۲۴
۱.۲.۲. مقایسه‌پذیری بین زبانی	۲۴
۲.۲.۲. اصل یکسان‌گرایی	۲۶
۳.۲. نمونه‌برداری	۲۷
۱.۳.۲. نمونه فراگیر	۲۸
۲.۳.۲. نمونه احتمالی	۲۹
۳.۳.۲. نمونه مناسب	۳۰
۴.۲. سوگیری	۳۰

۳۰	۱.۴.۲. سوگیری وراثتی
۳۱	۲.۴.۲. سوگیری منطقه‌ای
۳۲	۳.۴.۲. سوگیری رده‌شناختی
۳۲	۴.۴.۲. سوگیری کتابخانه‌ای
۳۳	۵.۴.۲. سوگیری فرهنگی
۳۴	۵.۲. استقلال مورد و رویکردهای مربوط به آن
۳۸	۶.۲. منابع داده‌ها
۳۸	۱.۲.۶. مصاحبه با گویشور
۳۹	۲.۶.۲. متون
۳۹	۳.۶.۲. دستورهای توصیفی
۴۰	۴.۶.۲. پرسشنامه
۴۱	۷.۲. خلاصه
۴۱	منابعی برای مطالعه بیشتر

۴۳	۳. جهانی‌های زبان
۴۳	۱.۳. مقدمه
۴۳	۲.۳. رده‌های ممکن و ناممکن زبانی
۴۶	۳.۳. انواع جهانی‌ها
۴۷	۱.۳.۳. جهانی‌های مطلق و جهانی‌های غیرمطلق
۴۸	۲.۳.۳. جهانی‌های تلویحی و جهانی‌های غیرتلویحی
۵۱	۳.۳.۳. جهانی‌های دوشروطی
۵۲	۴.۳. انواع جهانی‌ها از نظر موضوعی
۵۳	۱.۴.۳. جهانی‌های نحوی
۵۳	۲.۴.۳. جهانی‌های صرفی
۵۴	۳.۴.۳. جهانی‌های واج‌شناختی و عروضی
۵۵	۴.۴.۳. جهانی‌های معنایی
۵۶	۵.۴.۳. جهانی‌های جغرافیایی
۵۷	۶.۴.۳. جهانی‌های تاریخی
۵۷	۵.۳. تبیین در رده‌شناسی
۵۹	۱.۵.۳. تبیین رده‌شناختی در جهانی‌های تلویحی
۶۲	۶.۳. خلاصه

۶۳.....	منابعی برای مطالعه بیشتر
۶۵.....	۴. رده‌شناسی ترتیب سازه‌ها
۶۵.....	۱.۴. مقدمه
۶۶.....	۲.۴. ترتیب اصلی سازه
۷۰.....	۳.۴. توزیع ترتیب سازه‌ها در جهانی‌های گرین‌برگ
۷۳.....	۴.۴. نظریه لمان
۷۵.....	۵.۴. نظریه عملگر-عمل‌پذیر و نمان
۷۸.....	۶.۴. انگیزه‌های رقیب در رده‌شناسی
۸۰.....	۷.۴. نظریه‌های پردازشی در تبیین ترتیب سازه‌ها
۸۰.....	۱.۷.۴. آراء هاوکینز
۸۳.....	۲.۷.۴. درایر و نظریه سوی انشعاب
۸۹.....	۳.۷.۴. نظریه سازه‌های بلا فصل فوری
۹۲.....	۸.۴. ترتیب وندها
۹۵.....	۹.۴. خلاصه
۹۶.....	منابعی برای مطالعه بیشتر
۹۷.....	۵. رده‌شناسی نظام‌های حالت و مطابقه
۹۷.....	۱.۵. مقدمه
۹۷.....	۲.۵. نشانه‌گذاری روابط دستوری در بند
۱۰۳.....	۳.۵. نظام‌های پنج‌گانه
۱۰۴.....	۱.۳.۵. نظام خنثی
۱۰۵.....	۲.۳.۵. نظام فاعلی-مفعولی
۱۰۷.....	۳.۳.۵. نظام کنایی-مطلق
۱۱۱.....	۴.۳.۵. نظام سه‌بخشی
۱۱۲.....	۵.۳.۵. نظام دوبخشی
۱۱۵.....	۴.۵. عملکرد دو نظام فاعلی-مفعولی و کنایی-مطلق
۱۱۹.....	۵.۵. تبیین فراوانی غیریکسان نظام‌های پنج‌گانه
۱۲۱.....	۶.۵. خلاصه
۱۲۲.....	منابعی برای مطالعه بیشتر

۱۲۳.....	۶. نشان‌داری رده‌شناختی (اقتصاد، تصویرگونگی، بسامد).....
۱۲۳.....	۱.۶. مقدمه.....
۱۲۴.....	۲.۶. نشان‌داری.....
۱۲۵.....	۳.۶. نشان‌داری رده‌شناختی.....
۱۲۹.....	۴.۶. معیارهای نشان‌داری.....
۱۲۹.....	۱.۴.۶. معیار ساختاری.....
۱۳۰.....	۲.۴.۶. معیار رفتاری.....
۱۳۴.....	۵.۶. اقتصاد و تصویرگونگی.....
۱۳۶.....	۱.۵.۶. اقتصاد و تناظر هم‌نشینی.....
۱۳۸.....	۲.۵.۶. اقتصاد و تناظر جانشینی.....
۱۳۹.....	۶.۶. بسامد.....
۱۴۲.....	۷.۶. انگاره روان‌شناختی بایی.....
۱۴۵.....	۸.۶. پردازش زیربنای اقتصاد و تصویرگونگی.....
۱۴۶.....	۹.۶. تصویرگونگی نموداری.....
۱۴۷.....	۱.۹.۶. استقلال زبانی.....
۱۴۷.....	۲.۹.۶. ترتیب.....
۱۴۸.....	۳.۹.۶. پیچیدگی.....
۱۴۸.....	۴.۹.۶. مقوله‌بندی.....
۱۴۸.....	۵.۹.۶. فاصله زبانی.....
۱۵۱.....	۱۰.۶. خلاصه.....
۱۵۲.....	منابعی برای مطالعه بیشتر.....
۱۵۳.....	۷. سلسله‌مراتب رده‌شناختی.....
۱۵۳.....	۱.۷. مقدمه.....
۱۵۴.....	۲.۷. سلسله‌مراتب دستوری.....
۱۵۶.....	۱.۲.۷. سلسله‌مراتب جان‌داری.....
۱۶۱.....	۲.۲.۷. سلسله‌مراتب شخص.....
۱۶۳.....	۳.۲.۷. سلسله‌مراتب معرفگی.....
۱۶۸.....	۴.۲.۷. سلسله‌مراتب جان‌داری گسترده.....
۱۷۲.....	۳.۷. تبیین سلسله‌مراتب جان‌داری گسترده.....
۱۷۴.....	۴.۷. الگوی نقشه معنایی.....

۱۷۸.....	۵.۷. خلاصه
۱۷۹.....	منابعی برای مطالعه بیشتر

۸. سرنمون‌ها و تعامل الگوهای رده‌شناختی ۱۸۱

۱۸۱.....	۱.۸. مقدمه
۱۸۲.....	۲.۸. تعامل ارزش‌ها
۱۸۴.....	۳.۸. نظریه سرنمون
۱۸۷.....	۴.۸. سرنمون رده‌شناختی
۱۸۹.....	۵.۸. سرنمون مکمل
۱۸۹.....	۶.۸. حالت‌نشانی مفعول
۱۹۱.....	۷.۸. نمایه‌سازی مفعول
۱۹۳.....	۸.۸. گذرایبی
۱۹۴.....	۱.۸.۸. مشارک
۱۹۵.....	۲.۸.۸. کنش
۱۹۶.....	۳.۸.۸. نمود
۱۹۷.....	۴.۸.۸. لحظه‌ای بودن
۱۹۷.....	۵.۸.۸. ارادی بودن
۱۹۷.....	۶.۸.۸. تصریح
۱۹۸.....	۷.۸.۸. وجه
۱۹۹.....	۸.۸.۸. کنشگری
۱۹۹.....	۹.۸.۸. تأثیرپذیری مفعول
۱۹۹.....	۱۰.۸.۸. فردیت مفعول
۲۰۳.....	۹.۸. خلاصه
۲۰۴.....	منابعی برای مطالعه بیشتر

۹. مقولات دستوری زمان، نمود و وجه ۲۰۷

۲۰۷.....	۱.۹. مقدمه
۲۰۸.....	۲.۹. زمان دستوری
۲۰۹.....	۱.۱.۲.۹. زمان دستوری مطلق
۲۱۴.....	۲.۲.۹. زمان دستوری نسبی
۲۱۸.....	۳.۲.۹. راهکارهای بیان زمان دستوری

۳.۹. نمود	۲۲۲
۱.۳.۹. نمود دستوری	۲۲۳
۲.۳.۹. نمود واژگانی	۲۳۰
۴.۹. وجه و وجهیت	۲۳۷
۱.۴.۹. انواع وجه	۲۳۹
۲.۴.۹. انواع وجهیت	۲۴۳
۵.۹. تعامل زمان دستوری، نمود و وجه	۲۴۵
۶.۹. خلاصه	۲۴۸
منابعی برای مطالعه بیشتر	۲۴۹
۱۰. کاربردهای رده‌شناسی	۲۵۱
۱.۱.۱۰. مقدمه	۲۵۱
۲.۱.۱۰. کاربردهای رده‌شناسی در علم زبان‌شناسی و حوزه‌های مرتبط	۲۵۱
۱.۲.۱.۰. رده‌شناسی و مطالعات تاریخی- تطبیقی	۲۵۱
۲.۲.۱.۰. رده‌شناسی و تماس زبانی	۲۵۳
۳.۲.۱.۰. رده‌شناسی و فراگیری زبان اول	۲۵۶
۴.۲.۱.۰. رده‌شناسی و یادگیری زبان دوم	۲۵۹
۳.۱.۰. خلاصه	۲۶۰
منابعی برای مطالعه بیشتر	۲۶۱
کتابنامه	۲۶۳
واژه‌نامه انگلیسی- فارسی	۲۷۹
واژه‌نامه فارسی- انگلیسی	۲۸۹
نمایه موضوعی	۲۹۹
نمایه نویسندگان	۳۰۵
نمایه زبان‌ها و شاخه‌های زبانی	۳۰۹

فهرست جدول‌ها

جدول ۱.۲. فراوانی ترتیب‌های سازه‌ای SOV و SVO در مناطق زبانی درایر (۱۹۸۹: ۷۰-۲۶۹).....	۳۷
جدول ۲.۲. همبستگی جایگاه فعل و حرف اضافه در مناطق زبانی درایر (۱۹۸۹: ۲۷۱).....	۳۷
جدول ۱.۳. ارزش صدق گزاره.....	۴۹
جدول ۲.۳. ترتیب فعل و مفعول در جهانی (۲۵).....	۴۹
جدول ۳.۳. رابطه حرف اضافه و جایگاه مضاف‌الیه.....	۵۲
جدول ۴.۳. نحوه تعامل ویژگی‌های شمار و جنس دستوری در ضمائر.....	۶۰
جدول ۱.۴. توزیع ترتیب سازه‌ها براساس تاملین (۱۹۸۶).....	۷۱
جدول ۲.۴. توزیع ترتیب سازه‌ها براساس درایر (۲۰۱۱).....	۷۱
جدول ۳.۴. زوج‌های همبستگی لمان برگرفته از ویلی (۱۹۹۷: ۸۸).....	۷۴
جدول ۴.۴. عملگر و عمل‌پذیر و نمان (۱۹۷۴: ۳۴۷).....	۷۶
جدول ۵.۴. جهانی (۱۱) هاوکینز.....	۸۲
جدول ۶.۴. رابطه وند و ترتیب سازه‌ای.....	۹۳
جدول ۱.۶. امکانات زبان‌ها در نشان دادن مفهوم مفرد و جمع.....	۱۲۷
جدول ۲.۶. تطابق صورت و معنا در تناظر همنشینی برگرفته از کرافت (۲۰۰۳: ۱۰۴).....	۱۳۷
جدول ۳.۶. تطابق صورت و معنا در تناظر جانشینی برگرفته از کرافت (۲۰۰۳: ۱۰۶).....	۱۳۹
جدول ۴.۶. فاصله زبانی در ساخت‌های ملکی برگرفته از هایمن (۱۹۸۳).....	۱۵۰
جدول ۱.۷. صیغگان ضمائر شخصی در زبان شوشون.....	۱۶۲
جدول ۲.۷. تعامل جان‌داری و معرفگی در زبان هندی برای نشانه‌گذاری مفعول صریح.....	۱۶۵
جدول ۱.۸. ارزش بی‌نشان از نظر واکداری برای صداهای گرفته و رسا.....	۱۸۹
جدول ۲.۸. معیارهای گذرایی هاپر و تامپسون (۱۹۸۰).....	۱۹۴
جدول ۳.۸. معیارهای فردیت مفعول هاپر و تامپسون (۱۹۸۰).....	۲۰۰
جدول ۴.۸. مؤلفه‌های گذرایی در زبان فارسی.....	۲۰۳
جدول ۱.۹. طبقه‌بندی افعال براساس 'نوع کنش'.....	۲۳۳

فهرست شکل‌ها

- شکل ۱.۱. تعامل میان دو مؤلفه مؤثر در ساختواره برگرفته از آخن‌والد (۲۰۰۷: ۸)..... ۱۲
- شکل ۱.۵. نظام‌های حالت براساس S، A و P برگرفته از دبیرمقدم (۱۳۹۲: ۶۱)..... ۱۱۵
- شکل ۱.۷. نقشه معنایی تصریف شمار در زبان‌های مختلف برگرفته از کرافت (۲۰۰۳: ۱۳۴)..... ۱۷۵
- شکل ۲.۷. نقشه معنایی تعداد تمایزات مقوله شمار در زبان‌های مختلف..... ۱۷۷
- شکل ۳.۷. فضای مفهومی نقش‌های مشارکین در بند متعدی برگرفته از کرافت (۲۰۰۳: ۱۴۵)..... ۱۷۷
- شکل ۱.۹. ماهیت زمان در زبان‌های دارای تمایز سه گانه زمان..... ۲۰۹
- شکل ۲.۹. ماهیت زمان در زبان‌های دارای تمایز زمانی گذشته/غیر گذشته..... ۲۱۲
- شکل ۳.۹. ماهیت زمان در زبان‌های دارای تمایز زمانی آینده/غیر آینده..... ۲۱۳
- شکل ۴.۹. ماهیت زمان نسبی گذشته بعید..... ۲۱۴
- شکل ۵.۹. ماهیت زمان نسبی آینده کامل..... ۲۱۷

فهرست نمودارها

- نمودار ۱.۴. انشعاب ساخت گروهی در زبان انگلیسی..... ۸۵
- نمودار ۲.۴. انشعاب ساخت گروهی در زبان کره‌ای..... ۸۶
- نمودار ۳.۴. انشعاب گروه حرف‌اضافه‌ای به صورت راست‌انشعابی در زبان انگلیسی..... ۸۸
- نمودار ۴.۴. انشعاب گروه حرف‌اضافه‌ای به صورت فرضی چپ‌انشعابی در زبان انگلیسی..... ۸۹
- نمودار ۵.۴. الگوی سازه‌های بلا فصل هاوکینز (۱۹۹۴: ۵۷)..... ۹۱

پیشگفتار

حدود شش دهه از انتشار آثار گرین برگ و پیدایش رده‌شناسی نوین می‌گذرد و در این دوره زمانی مطالعات گسترده‌ای در این رشته صورت پذیرفته است. رده‌شناسی زبان به عنوان زیرشاخه‌ای از زبان‌شناسی به حوزه‌ای بالنده تبدیل شده و در اغلب دانشگاه‌های جهان تدریس می‌شود. یافته‌های رده‌شناسی امروز در بسیاری از حوزه‌های دیگر مانند آموزش زبان و زبان‌شناسی تاریخی و علوم شناختی کاربرد دارد؛ همچنین رده‌شناسی نقشگرا یا گرین‌برگی به یک رویکرد در مطالعات زبانی تبدیل شده است. با وجود گذشت بیش از چهار دهه از تدریس رده‌شناسی نوین در گروه‌های زبان‌شناسی دانشگاه‌های کشورمان، تاکنون کتابی که دربردارنده مفاهیم بنیادین این حوزه به زبان فارسی باشد، تدوین نشده است. هدف از نگارش مبانی رده‌شناسی زبان ارائه مفاهیم اساسی این حوزه به دانشجویان و علاقه‌مندان است. کتاب بر اساس سرفصل درس رده‌شناسی زبان در دوره کارشناسی ارشد زبان‌شناسی تألیف شده است؛ با این حال در هر فصل مطالبی بیان شده است که می‌تواند به عنوان منبعی فرعی در دوره دکتری نیز استفاده شود.

نویسندگان تلاش کرده‌اند در کنار معرفی مبانی رده‌شناسی زبان مهم‌ترین مسائل مطرح در نیم قرن اخیر مانند ترتیب سازه‌ها، نظریه‌های پردازشی در تبیین ساخت زبان، نشان‌داری، اقتصاد و تصویرگونگی، مباحث شناختی مرتبط با رده‌شناسی همچون سرنمون، نقشه معنایی و فضای مفهومی را بررسی کنند. بدین ترتیب کتاب حاضر افزون بر آشنا ساختن مخاطبان با مبانی و مفاهیم رده‌شناسی مهم‌ترین حوزه‌های پژوهشی را نیز معرفی می‌کند. کوشش شده است که در هر فصل پس از ارائه مفاهیم مختلف تا

حد امکان به ویژگی‌های زبان فارسی نیز اشاره‌ای بشود. طبیعی است که در چنین کتابی داده‌های بسیاری از زبان‌های مختلف جهان ارائه شود. نمونه‌های زبانی بر اساس سنت کتاب‌های رده‌شناسی در سه سطر ارائه شده‌اند. در سطر نخست، آوانگاری زبان مورد نظر با استفاده از الفبای آوانگار؛ در سطر دوم، ترجمه دستوری یا لفظ به لفظ و در سطر سوم ترجمه آن ساخت به زبان انگلیسی آورده شده است.

هر چند عنوان این کتاب مبانی رده‌شناسی زبان است، مخاطب آن خواننده ناآشنا با زبان‌شناسی نیست. آشنایی با مبانی زبان‌شناسی و اصول دستور زبان برای درک بهتر مطالب این کتاب لازم است. بنابراین مخاطبان این کتاب خوانندگانی خواهند بود که آشنایی اجمالی با زبان‌شناسی دارند. علاوه بر دانشجویان رشته زبان‌شناسی، علاقه‌مندان و دانشجویان رشته‌هایی مانند آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان، زبان‌های خارجی، فرهنگ و زبان‌های باستانی و ادبیات فارسی می‌توانند از این کتاب استفاده نمایند. امید است که انتشار این اثر نقش کوچکی در معرفی رده‌شناسی زبان و دستاوردهای بزرگ آن در مطالعه زبان بشری در جامعه علمی کشورمان ایفا کند.

والی رضایی

فاطمه بهرامی

بهمن ۱۳۹۴

علائم اختصاری

A	agent	کنشگر
ABL	ablative case	حالت مفعول آزی
ABS	absolutive case	حالت مطلق
ACC	accusative case	حالت مفعولی
Adj	adjective	صفت
ART	article	حرف تعریف
ASP	aspect	نمود
AUX	auxiliary verb	فعل کمکی
DAT	dative case	حالت مفعول غیر صریح
DEF	definite	معرفه
Dem	demonstrative	ضمیر/صفت اشاره
ERG	ergative case	حالت کنایی
FEM	feminine	جنسیت دستوری مؤنث
FOC	focus	کانون
FUT	future tense	زمان دستوری آینده
G	genitive case	حالت اضافی
HAB	habitual aspect	نمود عاداتی
INDIC	indicative mood	وجه اخباری
INF	infinitive	مصدر
IPFV	imperfective aspect	نمود ناقص
IRR	irrealis mood	وجه غیرواقعی
MASC	masculine	جنسیت دستوری مذکر
N	noun	اسم

NEG	negation/negative	منفی / منفی سازی
NOM	nominative case	حالت فاعلی
NPST	non-past tense	زمان دستوری غیر گذشته
Num	number	عدد
OBJ	object	مفعول
OBL	oblique case	حالت غیر فاعلی
OM	object marker	نشان مفعولی
P	patient	کنش پذیر
PART	participle	صفت فعلی
PASS	passive voice	جهت مجهول
PFV	perfective aspect	نمود تام
PL	plural	شمار جمع
POT	potential mood	وجه امکانی
PROHIB	prohibition marker	نشان امتناع
PRS	present tense	زمان دستوری حال
PST	past tense	زمان دستوری گذشته
REAL	realis mood	وجه واقعی
Rel	relative clause	بند موصولی
S	subject	فاعل
SBJUNC	subjunctive mood	وجه التزامی
SG	singular	شمار مفرد
TAM	tense-aspect-mood system	نظام زمان-نمود-وجه
TNS	tense	زمان دستوری
TR	transitive verb	فعل گذرا
#	boundary between words	مرز بین واژه ها
+	boundary between morphemes	مرز بین تکواژها

رده‌شناسی زبان و پیشینه آن

۱.۱. مقدمه

تاکنون به وجود هزاران زبان مختلف در سراسر دنیا پی برده‌ایم که هر یک الگوهای صرفی، نحوی و آوایی خاص خود را دارند؛ اما ورای این تنوعات صوری و ظاهری، یکپارچگی‌ها و شباهت‌هایی نهفته است که به سادگی قابل اغماض نیست. زبان‌شناسان رده‌شناس با متمرکز ساختن مطالعات خود در همین زمینه، به بررسی دامنه تنوعات زبانی پرداخته‌اند. به بیان دقیق، رده‌شناسی بر پایه این پیش‌انگاره شکل گرفته است که الگوهای ساختاری تکرارپذیری بین زبان‌ها وجود دارد که اتفاقی و تصادفی نیستند. این الگوهای زبانی از طریق جهانی‌ها معرفی می‌شوند. چنین دیدگاهی در رده‌شناسی به یکباره شکل نگرفته و واضح است که این علم همچون سایر علوم در گذر زمان دستخوش تغییراتی شده و مسیر تکامل را پیموده است. در این فصل برآنیم تا پیشینه‌ای مختصر در مورد روند مطالعات رده‌شناختی زبان‌ها در اختیار خواننده قرار دهیم. پس از آن چارچوب موردنظر در این کتاب به خوانندگان معرفی و شمایی کلی از فصل‌های مختلف ترسیم می‌شود.

۲.۱. رده‌شناسی قرن نوزدهم

آنچه امروز به رده‌شناسی زبان‌شناختی یا به اختصار رده‌شناسی شهرت دارد، توصیف

رده‌ها و طبقه‌بندی تنوع‌های زبان بشری براساس مؤلفه‌های صرفی، نحوی، معنایی و حتی واجی خاص در بین زبان‌هاست که عمدتاً به معرفی جهانی‌ها می‌انجامد. با این حال چنین نگرشی در علم رده‌شناسی رویکردی نوین است که قدمت آن به نیمهٔ دوم قرن بیستم بازمی‌گردد. واقعیت آن است که مطالعات رده‌شناسی از قرن نوزدهم در علم زبان‌شناسی جای خود را باز کرد و با آنکه وضع اصطلاح رده‌شناسی توسط گابلنتس^۱ (۱۹۰۱) صورت پذیرفت، مطالعاتی از این دست از یک قرن پیش از آن آغاز گردیده بود. نخستین دسته‌بندی رده‌شناختی، طبقه‌بندی ساختوازی زبان‌ها بود که پس از خطابهٔ معروف سر ویلیام جونز^۲ شکل گرفت. جونز (۱۷۸۶) با پرداختن به رابطهٔ خویشاوندی زبان‌های سانسکریت، لاتین، یونانی، فارسی و اوستایی، نوعی مطالعات تطبیقی و تاریخی در زبان‌شناسی را بنیان نهاد که بیش از یک قرن ادامه یافت و از طریق علم فقه‌اللغه به دنبال بازسازی زبان هندواروپایی مادر بود. در اوایل قرن نوزدهم بررسی جنبه‌های تاریخی زبان‌ها و یافتن روابط خویشاوندی میان آنها رفته‌رفته زمینه‌ساز نوعی رده‌شناسی ابتدایی گردید، که به رده‌شناسی ساختوازی شهرت یافت.

رده‌شناسی ساختوازی رویکردی کل‌گرا^۳ به زبان دارد و نظام تصریفی زبان را در کانون مطالعات دستوری قرار می‌دهد. این نگرش در بیان ماکس مولر^۴ بیشتر خودنمایی می‌کند، آن‌جا که ابراز می‌دارد: "مگر دستور زبان چیزی به جز تصریف اسم^۵ و تصریف فعل^۶ است؟" (۱۸۶۱: ۲۰۵). با این وصف در تمام بررسی‌های قرن نوزدهم کلیت زبان تنها براساس ویژگی‌های دستگاه صرفی در یک رده گنجانده می‌شود.

در ادامه به عمده‌ترین دستاوردهای زبان‌شناسان قرن نوزدهم به اختصار پرداخته می‌شود و با توجه به آنکه در نهایت طبقه‌بندی ساختوازی سایپر^۷ (۱۹۲۱) از زبان‌ها به

1. Gabelentz
3. holistic
5. declension
7. Sapir

2. Jones
4. Müller
6. conjugation

تفصیل بررسی خواهد شد، در گذر از آراء افراد پیش از او، صرفاً به معرفی طبقه‌بندی‌ها اکتفا گردیده و توضیح مفصل در مورد ویژگی‌های ساختوازی هر رده و تعریف دقیق آنها به مبحث پیرامون طبقه‌بندی سایپر موکول می‌شود؛ چراکه این رده‌بندی بر پایه عقاید زبان‌شناسان پیش از او صورت گرفته، ولی به صورت مبسوط و منسجم‌تری مطرح شده و تغییر دیدگاهی در رده‌شناسی ایجاد کرده است.

۱.۲.۱. برادران شلگل

نخستین مطالعات اساسی در حوزه رده‌شناسی ساختوازی مدیون تحقیقات برادران شلگل^۱ است. آگوست ویلهلم فون شلگل و کارل ویلهلم فریدریش فون شلگل با مطالعه زبان‌های آسیایی، به ویژه سانسکریت، به برخی ویژگی‌های متنوع زبان‌ها در نظام صرفی پی‌بردند. فریدریش در سال ۱۸۰۸ زبان‌ها را به دو دسته کلی زبان‌های وندی^۲ و زبان‌های تصریفی^۳ طبقه‌بندی کرد. تعریف او از این مفاهیم تقریباً مبهم است، اما به هر حال کرافت^۴ (۲۰۰۳: ۴۵) بیان می‌کند که زبان‌های وندی از نظر فریدریش شلگل زبان‌هایی هستند که تنها ترکیب ساده تکواژها در آنها مشاهده می‌شود و صورت تکواژها ثابت است؛ در مقابل زبان‌های تصریفی دارای تغییرات واجی تکواژها در ترکیبات واژه‌ای هستند.

آگوست (۱۸۱۸) گامی اساسی به پیش نهاد و دسته‌بندی سه‌گانه‌ای را ارائه کرد که اصول آن مبنای طبقه‌بندی‌های بعدی قرار گرفت. او زبان‌ها را به دو طبقه عمده زبان‌های بدون ساخت^۵ (بدون وند و بدون تصریف) و زبان‌های دارای ساخت طبقه‌بندی نمود. دسته اول شامل زبان‌هایی است که بعدها به نام زبان‌های گسسته^۶ شهرت یافتند. نمونه بارز این رده زبان چینی است. دسته دوم به نوبه خود به دو گروه زبان‌های وندی

1. Schlegel

3. inflectional

5. languages with no structure

2. affixal

4. Croft

6. isolating

و زبان‌های نصریفی قابل تقسیم است. اکوست رده‌بندی جزئی‌تری از زبان‌های نصریفی را با عنوان دو زیرطبقهٔ زبان‌های ترکیبی^۱ و تحلیلی^۲ معرفی نمود و به این موضوع اشاره کرد که زبان‌های هندواروپایی در صورت‌های کهن خود ویژگی‌های ترکیبی داشته و در گذر زمان تحلیلی شده‌اند. به عنوان مثال او زبان لاتین را ترکیبی می‌دانست، اما زبان‌های رومیایی را که از لاتین اشتقاق یافته‌اند تحلیلی تلقی می‌کرد. هورن^۳ (۱۹۶۶: ۱۳) زبان‌های تحلیلی را از منظر آگوست آنهایی می‌داند که پیش از اسم، حرف تعریف به کار می‌برند، ضمائر شخصی را قبل از فعل قرار می‌دهند و دارای افعال کمکی هستند، همچنین حالت‌های مختلف دستوری را به واسطهٔ پیش‌افاده‌ها بیان می‌کنند. در مقابل زبان‌های ترکیبی تمامی این موارد را از طریق روابط دستوری و نشانه‌های صرفی روی واژه‌ها نشان می‌دهند.

۲.۲.۱. هومبولت

هومبولت^۴ (۱۸۲۵؛ ۱۸۳۶) ردهٔ چهارمی با عنوان زبان‌های انضمامی^۵ به طبقه‌بندی شلگل افزود که براساس ویژگی زبان‌های بومی آمریکا به آن پی برد. از مشخصه‌های این زبان‌ها آن است که انواع توصیف‌گرها نظیر موضوع‌های اصلی فعل، قیود و متمم‌ها می‌توانند به فعل ملحق شده و تشکیل تنها یک واژه بدهند، بنابراین وجود جملات تک واژه‌ای ویژگی بارز این دسته زبان‌هاست. هومبولت علاوه بر این، اصطلاح 'پیوندی'^۶ را برای زبان‌های 'وندی' برگزید. او در مورد میزان تکامل زبان‌ها معتقد بود که همهٔ زبان‌ها کامل‌اند، اما به کمال مطلق نرسیده‌اند. کمال مطلق از نظر او هیچ‌گاه حاصل نمی‌شود ولی زبان‌های نصریفی به حد مطلوب نزدیک‌ترند. هومبولت در عین حال این نگرش غالب را که نوعی تکامل تاریخی در میان زبان‌ها در جریان است، به نحوی که

1. synthetic
3. Horne
5. incorporating

2. analytic
4. Humboldt
6. agglutinative/agglutinating

زبان‌های رده‌های بالاتر صورت‌های تکامل‌یافته زبان‌های رده‌های پایین‌تر هستند باطل می‌دانست (هورن؛ ۱۹۶۶: ۳۹). افزون بر این معتقد بود که هر زبانی در گذار از مراحل تکوین خود نخست به مرحله رشد و تحول صورت‌های تصریفی می‌رسد، آن‌گاه به مرحله‌ای می‌رسد که این صورت‌های تصریفی در آن رفته‌رفته از بین می‌رود و لذا زبان به نوعی ساخت تحلیلی‌تر از آن نوع دست می‌یابد که اکنون در زبان انگلیسی مشاهده می‌شود (روبینز^۱، ۱۳۷۰: ۳۷۸).

۳.۲.۱. شلایخر

یکی از تأثیرگذارترین افراد در مطالعات زبان‌شناسی تطبیقی و تاریخی شلایخر^۲ است، که بی‌شک ارائه نمودار درختی او در بیان روابط خویشاوندی میان زبان‌ها گامی مؤثر و کارآمد در این حوزه تلقی می‌شود. به جز این، شلایخر (۱۸۵۰؛ ۱۸۵۹) در زمینه رده‌بندی زبان‌ها مطالعاتی صورت داد؛ از جمله آنکه رده چهارم پیشنهادی هومبولت را نپذیرفت و هم‌چنان به دسته‌بندی سه‌گانه پیشین قائل بود. رده‌بندی سه‌گانه او عبارت‌اند از: گسسته، پیوندی و تصریفی که به ترتیب با رده‌بندی شلگل به صورت زبان‌های بدون ساخت، وندی و تصریفی معادل‌اند (کرافت، ۲۰۰۳: ۴۵). او برخلاف هومبولت معتقد بود که این سه رده زبانی مراحل تاریخی تکامل زبان‌ها را نشان می‌دهد، به نحوی که هر کدام از مرحله پیش از خود و از رده‌ای دیگر مشتق شده است. او زبان‌های تصریفی را متکامل‌ترین رده زبانی می‌دانست که پس از تکامل از نوع گسسته به پیوندی و از پیوندی به تصریفی تغییر شکل داده‌اند.

۳.۱. نیمه نخست قرن بیستم

مفهوم رده‌شناسی در قرن بیستم با مفهومی که در سراسر قرن نوزدهم رواج داشت، از دو جنبه متفاوت است: نخست آنکه رده‌بندی زبان‌ها در قرن نوزدهم صرفاً بر پایه یک

ویژگی، یعنی ساختواره کلمات صورت می‌پذیرفت و دوم آنکه کلیت یک زبان در یک رده گنجانده می‌شد. همان رویکردی که پیشتر، از آن به عنوان نگرش کل‌گرا یاد کردیم و در تقابل با رده‌شناسی نوین قرار می‌گیرد. در مقابل در رویکرد جدید، زبان‌ها براساس ویژگی‌های جزئی و منفرد، دسته‌بندی شده و رویکرد جزء‌گرا اتخاذ می‌شود. واقعیت آن است که جنبش ساخت‌گرایی موجب این تغییر نگرش گردید؛ زیرا به زبان به مثابه نظامی ساختارمند نگریسته شد که اجزای آن هریک جداگانه قابل بررسی و مطالعه است. پیامد این نگرش رده‌بندی زبان‌ها از جنبه‌های مختلف بود.

علاوه بر مورد فوق نارسایی‌های دیگری در مطالعات قرن نوزدهم جلب توجه می‌کرد. یکی از این کاستی‌ها عدم توجه به روابط خویشاوندی میان زبان‌ها، امکان تماس زبانی از طریق نزدیکی جغرافیایی، مهاجرت و جنگ‌ها و عواملی از این دست بود. ایراد مهم‌تر آنکه بسیاری از زبان‌ها تنها در یک رده‌بندی نمی‌گنجند و همزمان ویژگی‌های بیش از یک رده زبانی را دارا هستند. ساپیر (۱۹۲۱: ۱۲۳) با اشاره به این واقعیت، بیان می‌کند که در تعیین رده زبانی، گرایش کلی و غالب آن زبان در تعیین طبقه و رده حائز اهمیت است، زیرا رده‌های مختلف زبانی مانعة‌الجمع نبوده و زبان‌ها می‌توانند همزمان ویژگی‌های چند رده را دارا باشند. این عوامل در نهایت منجر به تغییر مسیر مطالعات رده‌شناختی در قرن بیستم و پس از آن گردید.

نظرات رده‌شناختی ساپیر را می‌توان حد فاصلی میان رده‌شناسی قرن نوزدهم و رده‌شناسی نوین دانست. در این دوره نگرش تاریخی به زبان کنار زده شد و تقریباً مقارن با مطرح شدن آراء سوسور^۱ (۱۹۱۶) بررسی جنبه‌های همزمانی جایگاه واقعی خود را در زبان یافت و همین تغییر نگرش زمینه‌ساز آغاز رده‌شناسی نوین در زبان‌شناسی گردید. ساپیر در این دوران گذار و تغییر مسیر مطالعات رده‌شناختی، سهمی درخور توجه داشت.

سایپر (۱۹۲۱) ویژگی‌های ساختواژی قرن نوزدهم را براساس دو معیار کلی ارائه داد. بازنگری او گرچه نوعی جمع‌بندی آراء پیشینیان بود، اما نشان می‌داد که زبان‌ها از جهات مختلفی قابل رده‌بندی هستند. او ابزار داشت، بررسی ساخت درونی واژه‌ها از دو جنبه قابل طرح است که هریک به نوبه خود رده‌هایی از زبان‌ها را دسته‌بندی می‌کنند. این دو عامل عبارت‌اند از: شفافیت مرز ساختواژی تکواژها و میزان پیچیدگی درونی واژه‌ها که بر تعداد تکواژهای موجود در هر واژه دلالت دارد. براساس معیار شفافیت مرز تکواژها، زبان‌ها به سه رده کلی زبان‌های گسسته، زبان‌های وندی و زبان‌های نمادین^۱ قابل تقسیم هستند.

در زبان‌های گسسته عمدتاً هر تکواژ به تنهایی تشکیل واژه‌ای مستقل می‌دهد؛ به بیان دیگر، تمایل به وجود تناظر یک به یک میان تکواژ و واژه وجود دارد. به این ترتیب هر واژه یک صورت ثابت و تغییرناپذیر دارد و تکواژهای دستوری نظیر تکواژهای بیانگر زمان دستوری، حالت و نظایر آن در زبان مشاهده نمی‌شود، بلکه این مفاهیم از طریق بافت استنباط می‌شوند و البته در صورت نیاز تکواژهای واژگانی این نقش را برعهده می‌گیرند. به عنوان مثال چنانچه ارجاع زمانی در جمله‌ای حائز اهمیت باشد، این وظیفه به عناصر واژگانی قیدی محول می‌شود. زبان‌های چینی و ویتنامی نمونه‌هایی از این رده هستند. مثال زیر از زبان ویتنامی به نقل از تامپسون^۲ (۱۹۸۷: ۲۰۷) ارائه می‌شود.

(1) Chị ấy quên.
s/he ANAPHORIC forget

‘She (or he) will forget.’ or

‘She (or he) forgets.’ or

‘She (or he) has forgotten.’

زبان‌های وندی از وندهایی نظیر پیشوند، پسوند و میانوند برای افزودن معنی به ریشه واژه بهره می‌برند. این دسته از زبان‌ها خود به دو زیرطبقه زبان‌های پیوندی و

زبان‌های ادغامی^۱ تقسیم می‌شوند. در زبان‌های پیوندی گرچه وجود واژه‌هایی مشتمل بر چندین تکواژ دور از انتظار نیست، اما مرز بین تکواژها کاملاً مشخص است. به بیان دقیق‌تر در این زبان‌ها تناظر یک به یک میان تکواژ و معنی وجود دارد و هر تکواژ تنها بر یک مفهوم خاص دلالت می‌کند. ثابت بودن شکل تکواژها و رابطه یک به یک میان صورت و معنی به تشخیص آنها در هر واژه کمک می‌کند. به عنوان مثال، یک اسم به سادگی قابل تقطیع به یک ستاک واژگانی و وندهای دستوری است که بر حالت و شمار اسم دلالت دارند. نمونه بارز این رده، زبان‌های مجاری و ترکی هستند. صیغگان ستاک واژه 'ember' به معنی 'انسان' در زبان مجاری به نقل از آیکن‌والد^۲ (۲۰۰۷: ۴) به صورت زیر است.

جمع	مفرد	(۲)
ember-ek	ember	فاعلی
ember-ek-et	ember-et	مفعولی
ember-ek-nek	ember-nek	مفعول به‌ای ^۳
ember-ek-ben	ember-ben	مفعول از ^۴

در زبان‌های ادغامی مرز قاطع و مشخصی بین تکواژها وجود ندارد و همزمان چند معنی در یک تکواژ ادغام می‌شوند. بنابراین میان یک صورت (تکواژ) و معنی‌ای که بر آن دلالت می‌کند، رابطه یک به چند برقرار است. در این زبان‌ها برای مثال، یک وند اسمی همزمان می‌تواند بیانگر مفهوم حالت دستوری، جنسیت و شمار اسم باشد. زبان روسی یکی از این زبان‌هاست. آیکن‌والد (۲۰۰۷: ۴) خاطرنشان می‌سازد، گاهی زبان‌های تصریفی و ادغامی در یک مفهوم و معادل هم به کار می‌روند که این کاملاً گمراه‌کننده است؛ چراکه هر دو نوع زبان‌های ادغامی و پیوندی می‌توانند از نظر ساختواژی تصریفی باشند. به بیان دیگر گرچه بهترین نمونه زبان‌های ادغامی، زبان‌های تصریفی هستند، اما تنها نوع آن به‌شمار نمی‌روند. برای نمونه، ترکی که اساساً زبانی

1. fusional

2. Aikhenvald

3. dative

4. locative

پیوندی است، دارای ویژگی‌های تصریفی نیز هست. از دیگر زبان‌های این رده می‌توان به زبان‌های یونانی، لاتین و سانسکریت اشاره کرد. مثال زیر از آیخن‌والد (همانجا) صرف ستاک 'dom' به معنی 'گربه' را در زبان روسی نشان می‌دهد. پایانه صرفی قرار گرفته روی ستاک همزمان بیانگر حالت دستوری و شمار اسم است.

جمع	مفرد	(۳)
dom-a	dom	فاعلی
dom-a	dom	مفعولی
dom-am	dom-u	مفعول به‌ای
dom-ami	dom-om	مفعول ابزاری ^۱

زبان‌های نمادین به واسطه تغییرات درونی تکواژ ریشه، نظیر درج واکه‌ای، تغییرات همخوانی یا مضاعف‌سازی^۲ تمام یا بخشی از تکواژ ریشه، مفاهیم جدیدی را به آن می‌افزایند. شناخته‌شده‌ترین زبان‌های این رده زبان‌های سامی هستند. به عنوان مثال در زبان عربی تغییرات درونی ریشه از طریق درج واکه‌ای و همخوانی منجر به شکل‌گیری مفاهیم جدیدی نظیر اسم فاعل، اسم مفعول، اسم مکان و نظایر آن می‌شود. شایان ذکر است که اصطلاح 'تراوند'^۳ به تکواژهایی از این دست اطلاق می‌شود که افزودن معنی بر ریشه را با تغییرات درونی آن انجام می‌دهند. مثال زیر ساخت مفاهیم مختلف از ریشه 'س ج د' در زبان عربی را نشان می‌دهد.

(۴) ریشه 'س ج د'

اسم فاعل	ساجد
اسم مفعول	مسجود
اسم مکان	مسجد
اسم مکان جمع	مساجد
صفت مبالغه	سجاده